

Sumerlilerin Kökeni ve Kültürü

İlhami Durmuş*

ORCID: 0000-0001-6237-1518

Öz

Sumerliler Mezopotomya'nın yerli halkı olmayıp, buraya M.Ö. 3500 yılları dolaylarında dışarıdan gelmişlerdir. Fakat onların Mezopotomya'ya nereden geldikleri henüz kesin olarak belirlenememiştir. Bu hususta bilim adamları tarafından birçok görüş ileri sürülmüştür. Bunlar arasında en kuvvetlisi, Sumerliler'in Mezopotomya'ya Aral gölü çevresinden, yani Orta Asya'dan geldikleri şeklinde ileri sürülen görüştür. Bu görüşte olan bilim adamları, Sumerliler'in eski Türk topluluklarından biri veya Türklerle ilgili bir kavim olabileceği kanaatine varmışlardır. Öte yandan, Sumerlilerin dilleri de bu görüşü destekler mahiyettedir. Zira, Sumerce yapı bakımından Türkçe'nin de dahil olduğu "eklemeli" veya "bitişken" diller grubu içerisinde yer almaktadır. Sumerce ile Türkçe'yi kelime yapısı, kelime türetme, cümle ve kelimenin isimleştirilmesi, bağlaçsız sıralama ve kuralları, zincirleme kuralları, fiil ve isim cümleleri, çoğul ekleri bakımından karşılaştırabilmek mümkündür. Sumerce'nin kelime kökleri değişmez. Bu dilde tek hecelilik daha hakimdir. Sumerce'de kelime kökü gramer elamanlarının eklemesi ile Hint Avrupa dillerinde olduğu gibi değişikliğe uğramaz. Bu özellikler Türkçe'de de aynen görülür. Sumerce'deki kelime türetme kuralları da Türkçe'ye çok benzemektedir. Sumerce'nin başlıca özelliği tek tek kelimelerin veya cümle parçalarının gramer bakımından birbirleriyle olan ilişkilerini, bunları kelime zinciri haline getirerek ifade etmesidir. Türkçe'de de aynı özellikler görülür. Fiil ve isim cümleleri ile çoğul ekleri bakımından da her iki dil arasında benzerlikler bulunur. Dil özellikleri bakımından Türkçe ile karşılaştırılabilen Sumerce'nin Türkçe müstesna olmak üzere hiçbir dille kanaat verici etimolojik tek bir kelime aynılığı bulunamamıştır. Türkçe ve Sumerce kelimeler insan, tanrı ve tabiat grupları oluşturulmak suretiyle karşılaştırılmıştır. Çok sayıda Sumerce ve Türkçe kelimenin aynılığı ortaya çıkarıldıktan sonra birbirleriyle hiç ilgisi bulunmayan diller arasındaki tesadüfi kelime uygunluklarının bir mucize olduğu ortaya konulmuştur. Arkeolojik ve antropolojik belgeler de Sumerlilerin kimliğinin belirlenmesine katkı sağlıyor ve Türklükleri tezini güçlendiriyor. Sumerlilerle Subarlılar, Kutlar, Kaslar, Elamlılar, Hurriler ve Urartuluların aynı kökten gelen kavimler oldukları artık bütün bilim çevrelerinde kabul görüyor. Onlara ait belgeler de dillerinin tıpkı Sumer dili gibi bitişken ve eklemeli bir yapıya sahip olduğunu gösteriyor. Hatta dillerine ait kelimeler Türkçe kelimelerle karşılaştırılabilir.

Anahtar kelimeler: Sumerliler, Türkler, Türkçe, kültür, Dil

Gönderme Tarihi: 10/10/2018

Kabul Tarihi:10/12/2018

* Prof. Dr., Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölümü, E-Posta: ilhamidurmus@gmail.com

Origin and Culture of Sumerians

Abstract

Sumerians are not natives of Mesopotamia and came from outside that are around 3500 B.C. It could not be determined certainly, however, from where they came to Mesopotamia. Scientists put forward many views on this subjects. Most dominant among them is the view which suggests that Sumerians came to Mesopotamia from the region around the Aral Sea that is from Central Asia. The scientists who believe this agree that the Sumerians may be one of the ancient Turkish societies or a tribe related to the Turks. Moreover, the Sumerian language also appears to support this view. As a matter of fact, the Sumerian language is an “agglutinative” language, a group that includes Turkish. It is possible to compare the Sumerian language with Turkish in terms of word structure, word derivation, sentence structure, the naming of words, word order without conjunctions and its rules, the rules chaining, verbal and noun sentences, and plural suffixes. The roots of words do not change in the Sumerian language. Single syllables occur more frequently. The root of the words in the Sumerian language does not change by adding grammar elements as the India-European languages do. These exact same properties are seen in Turkish. The rules of word derivation in the Sumerian language are also very similar to Turkish. The essential feature of the Sumerian language is that it expresses the relations of individual words and sentence parts with each other in terms of grammar, making them a word chain. Turkish has the same features as well. There are similarities between these two languages also in terms of verbal and noun sentences and plural suffixes. Not even one convincing etymological word similarity could be found between any language and the Sumerian language that could be compared to Turkish in terms of language properties. Turkish and Sumerian words were compared, by the forming of human, god and nature groups. After many similarities between Sumerian and Turkish words were found, it was suggested that coincidental word relevance between any languages that had no relation with each other would be a miracle. Archeological and anthropological documents also contribute to defining the Sumerians identity and strengthen the thesis concerning their Turkishness. Not it is accepted by all scientific circles that the Sumerians, Subarians, Kuts, Kas, Elamians, Hurris and Urartians are tribes that came from the same origin. The documents belonging to them show their languages have an agglutinative structure like the Sumerian language. The words belonging to their languages can even be compared with Turkish words.

Keywords: Sumerians, Turks, Turkish, culture, language

Received Date: 10/10/2018

Accepted Date: 10/12/2018

Происхождение и культура шумеров

Абстракт

Шумеры не являются коренными жителями Месопотамии, они сюда мигрировали в 3500-х годах до н.э. Но нет точных сведений откуда они пришли в Месопотамию. По этому вопросу ученые выдвигали много предположений. Самым достоверным из них является предположение, что шумеры пришли в Месопотамию из озера Арал, то есть из Средней Азии. Ученые, которые были сторонниками такого предположения пришли к выводу о том, что шумеры могут быть одним из тюркских народов или народом, имеющим какую-то связь с тюрками. С другой стороны, и язык шумеров это подтверждает. Ибо, шумерский язык как и язык тюрков входит в группу «агглютинативных» языков. Можно сопоставить структуру слов, словообразование, субстантивацию слов и предложений, необязательный порядок слов и их правила, правила последовательности, именные и глагольные предложения и окончания множественного числа этих двух языков. Корни слова в шумерском языке неизменяемы. В этом языке доминирует односложность слов. В шумерском языке, как в индоевропейских языках, корень слова не меняется при присоединении грамматических окончаний. Эти особенности с точностью прослеживаются и в турецком языке. Система правил словообразования шумерского и турецкого языков очень похожи. Главной особенностью шумерского языка является то, что грамматические отношения между отдельными словами или частями предложения можно показать в цепочке слов. В турецком языке есть такие же особенности. В этих языках есть и сходства глагольных и именных предложений и окончаний множественного числа. Возможность сравнения языковых особенностей шумерского и турецкого языков, делает турецкий язык исключительным, так как ни в одном другом языке не найдены сходства даже в этимологии одного слова. Здесь сопоставили лексику шумерского и тюркского языков разделив слова на группы: человек, бог и природа. Явилось чудом то, что были выявлены случайные сходства многих слов в этих двух языках, не имеющих каких-либо отношений друг к другу. Археологические и антропологические данные тоже способствуют идентификации шумеров и укрепляет гипотезу об их связи с тюрками. Во всех научных кругах уже принято считать, что шумеры с субартами, гутиями, касситами, эламитами, хурритами и урартами произошли от одного корня. Свидетельства, принадлежащие им, показывают, что их языки были агглютинативными, как и язык шумеров. Более того, слова в их языках могут сопоставляться со словами в тюркском языке.

Ключевые слова: шумеры, тюрки, тюркский, культура, язык

Получено: 10/10/2018

Принято: 10/12/2018

Giriş

İnsanlığın geçirdiği devirler tarih öncesi ve tarihi devirler olmak üzere iki kısma ayrılır. Tarih öncesi devirler kronolojik olarak çok uzun zaman dilimini kapsar. Bu devirler arkeolojik buluntulardan hareketle taş, bakır, bakır- taş ve tunç devirleri olarak sıralanır. Şüphesiz buluntulardan hareketle insanlığın tarihi ve kültürel gelişim süreci takip edilebilir. Ancak insanın ve onun oluşturduğu toplumun tarihi ve kültürel gelişim süreci yazı sistemlerinin icadı ve kullanımıyla bir anlam ifade eder. Yazılı belge ve bilgilerle asıl tarih başlar. Bu şekilde yazıyı icat eden ve tarihi başlatan Sumerliler olmuştur. Bundan dolayı tarih Sumerliler’de başlar diyebiliriz.

Güney Mezopotamya’da Sumer ilinde yapılan arkeolojik araştırmalar özellikle Uruk harabesinde belirlenen kültür kat ve tabakaları ile başka kazı merkezlerinde bunlara denk gelen katlarda elde edilen ve asıl bu yerlerle temsil edilip onlara göre adlandırılan buluntuların karşılaştırılması Sumerliler’in Aşağı Mezopotamya’nın yerli halkı olmadığını ortaya koymuştur.¹ Sumerlilerin Mezopotamya’nın güneyine nereden geldikleri hala tartışma konusu olmakla birlikte kuzeyden geldikleri üzerine görüşler daha yaygındır. Bu görüşe göre onlar başlangıçta Türkistan ya da Kazakistan ve hatta Kırgız ilinde ve buraların doğu tarafında oturuyorlardı. Oradan Hazar denizinin güneybatısına ve daha sonra da Azerbaycan, Transkafkasya, Doğu Anadolu ve Kuzey Suriye üzerinden Mezopotamya’nın güneyine geldiler.² Onların göçünün M.Ö. 3500’lerden biraz sonra olabileceği düşünülmektedir.³

Sumerlilerin Mezopotamya’nın güneyine nereden ve nasıl geldiklerinden daha önemlisi burada icat ettikleri yazı olup, tarih yazıyla, dolayısıyla Sumerlilerle başlatılmaktadır. Onlar aşağı yukarı M.Ö. 3100’lerde icat ettikleri yazıyı geliştirmek suretiyle en azından M.Ö. 2900 yıllarından itibaren düşündüklerini yazıyla anlatabilecek duruma gelmişlerdir. Bundan böyle Sumerlilere ait yazılı belgelerin sayısı da artmaya başlamıştır.⁴ Şüphesiz insanlık tarihinde yazının icadı en önemli gelişme olarak kabul edilmelidir. Onların icat ettikleri yazı sayesinde tarihi çağlar başlamış, tarihi ve kültürel gelişmeler bu yazı sayesinde takip edilmeye başlanmıştır.

Sumerliler zamanındaki sosyal, siyasi iktisadi, hukuki, askeri ve dini

---

¹ Emin Bilgiç, “Atatürk, Fakültemiz ve Kürsümüz, Sumerlilerin Tarih, Kültür ve Medeniyetleri”, *Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih- Coğrafya Fakültesi Atatürk’ün 100. Doğum Yılına Armağan Dergisi*, 1982, s. 82- 83.

² Betrich Hrozny, *Die Aelteste Geschichte Vorderasiens und Indiens*, Melantrich, Praque, 1940, s. 66- 67.

³ Bilgiç, a.g.m., s. 87.

⁴ Bilgiç, a.g.m., s. 90.

vb. gelişmeler yazının geliştirilmesiyle takip edilebilir hale gelmiştir. Birçok ilke Sumerliler döneminde rastlanılmıştır. Belgelerden hareketle eğitim, devlet, adalet, tıp, tarım, felsefe, cennet, tufan, edebiyat, şiir vb. konularda ilk yazılı metin örnekleri ortaya çıkarılmıştır.⁵ Sumerliler yalnız yazıyı icat edip, geliştirmemişlerdi. Onlar bu hamleleriyle birçok yenilikleri gerçekleştirip, mesleki yapılanmayı sağlamışlardı. Sumer elinde yoğun olarak ziraatla uğraşılmaktaydı. Toprağı işlemek, kanallar açarak sulu tarıma yönelmek önemli meşguliyetleri olmuştu. Buğday, arpa ve susam yetiştiriyorlardı. Başlangıçta çiftçi, bahçıvan, çoban, balıkçı, aşçı, demirci, marangoz, berber, çamaşırıcı, dokumacı, saraç ve kunduracı, kamış örücü, çanak -çömlekçi, duvarcı gibi meslek grupları ortaya çıkmıştı. Sumerliler bu meslek kadrosuna gemici, un öğütücü, sığır besleyici, itriyatçı, yağ sıkıcı, kümes hayvanı yetiştirici gibi meslek gruplarını dâhil etmişlerdi. Ayrıca sanatın daha yüksek seviyesine ait olan mücevherci, altın ve gümüş işleyici, heykeltıraş, taş kesici, hakkâk gibi meslek çeşitleri ile yazı işleriyle yüksek bilgiye dâhil olan kâtip, arşivci, tabip, hâkim, toprak ölçümcüsü, fal bakıcı, sihirbaz vb. toplumun bütün ihtiyaçlarını karşılayan meslek dallarıydı. Bu mesleki yapılanma için daha geniş coğrafyaları kontrol altında tutmak ve çeşitli malzemeyi temin etmek gerekiyordu. Ülkede pek az bulunan kereste ile hiç bulunmayan madenin yerini kil, kamış, saz, hurma elyafı ve asfalt oluşturuyordu. Memlekette çıkan kereste, çatı örtme, saban yapma, ev eşyası gibi basit ihtiyaçları temine yetiyordu. Fakat bundan başka, mobilya ve gemi yapma için kullanılan kerestelik kıymeti yüksek malzeme dışarıdan getiriliyordu. Tencere, bıçak, silah imali için gerekli bakır ve kalay yine dışarıdan sağlanıyordu. Fazla miktarda gümüş de para olarak kullanılıyordu. Bu dönemde hükümdar saraylarında altın ve mücevher lüksü büyük ölçüde mevcuttu. Maden, kereste ve kıymetli taşlardan başka dışarıdan itriyat, reçine ve birçok ilaçlık otlar da getirtiliyordu.⁶

Sumerlilerin kültürünün yansımaları büyük ölçüde Mezopotamya'nın güneyinde görülmesine ve onların şehir hayatı bu kültür coğrafyasında takip edilebilmesine rağmen, Mezopotamya'nın kuzeyi, Anadolu ve hatta Kafkaslara doğru geniş bir kültür coğrafyası da hâkimiyetleri altındaydı. Çünkü birçok kıymetli taş, maden ve kereste Anadolu ve çevresinden sağlanabilmekteydi. Hatta Sumerliler'in Anadolu'nun belirli bir kısmını hâkimiyetleri altında tuttuklarının yanında bugünkü İran ve Azerbaycan topraklarında bulunan şehir devletleriyle de sıkı bağları vardı. Bunlardan birisi Aratta idi. Burası maden ve taş bakımından son derece zengindi⁷. İşte Sumerliler için gerekli olan kıymetli

⁵ Samuel Noah Kramer, Tarih Sumer'de Başlar, (çev. M. İlmiye Çığ), Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 1990, s.V- VI.

⁶ Benno Landsberger, "Mezopotamya'da Medeniyetin Doğuşu", *Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih- Coğrafya Fakültesi Dergisi*, II/3, (1943), s. 424- 427.

⁷ Kramer, a.g.e., s.15.

taş ve madenler ile yapı malzemeleri Aratta'dan sağlanıyordu.⁸

Sumerliler yukarıda da görüldüğü üzere birçok hamle yaparak, ilkleri gerçekleştirmişlerdir. Dolayısıyla tarihi ve kültürel gelişmelerin ilklerine Sumer çevresinde rastlanılmaktadır. Onlara ait belgeler ve arkeolojik buluntular yalnız kültürel hamlelerini ortaya koymamaktadır. Sumer adı, dili ve kimliğine dair de bilgi sahibi olmamıza imkân sağlamaktadır. Bu çerçevede Sumer adı, dili ve kimliği üzerinde durabiliriz.

Sumer Adı

Sumer olarak bilinen adı ilk kez Akadlılar kullanmıştır. Onlar “mat Sumeri”, yani “Sumer memleketi” şeklinde bir adlandırma yapmışlardır. Babil ve Asur lehçelerini de içine alan Akadça’da kavim olarak kendilerine “Sumeru”, “Sumeraiu” veya “Sumera”, yani Sumerliler denildiği anlaşılmıştır.⁹ Böylece, âlem olmuş ve yaygınlaşmış adları ile insanlık tarihinin bu, kültür ve medeniyetçe üstün kavminin memleketine Sumer ve kendilerine Sumerler değil, fakat Sumerliler demek gereklidir. Halbu ki Türk bilim çevresinde Sumerliler ve Sumeroloji ile uğraşılmaya başlanıldığından beri pek doğru olmayarak Sumerler şekli kullanıla gelmiştir.¹⁰ Oysa Sumerliler konusunda otorite olan bazı bilim adamları Sumerliler tabirini kullanmışlardır.¹¹ Almanca’da Sumerliler anlamında “Die Sumerier” tabiri kullanılmışken, çoğunlukla Türk bilim çevrelerinde de olduğu gibi Sumerler anlamında “Die Sumerer” tabirinin kullanıldığı görülmektedir. Fransızca’da “Les Sumeriens” ve İngilizce’de “The Sumerians” tabirleri Sumerliler karşılığında kullanılmıştır.¹²

Sumer adının coğrafi bir tabir olduğunu destekleyecek başka adlandırmalar da dikkati çekmektedir. Yüksek Memleket anlamında “Elamtu” tabiri kullanılmıştır.¹³ Asya içlerinden gelerek Anadolu’nun doğusu ve kısmen Mezopotamya’ya yayılmış olan Subarlular’ın¹⁴ yayıldığı coğrafya için “Sub-artu/Subartu”, yani Su Arkası adı verildiği anlaşılmaktadır. Urartu yayılma sahasının Doğu Anadolu ve çevresi olduğu bilinmektedir.¹⁵ Burada da Dağlık Memleket anlamında “Uruatri” tabirinin

⁸ Yusuf B. Yusifov, “Çivi Yazılı Kaynaklarda Eski Türklerin İzleri”, XI. Türk Tarih Kongresi Bildirileri, I, Ankara, 1994, s. 96.

⁹ Bilgiç, a.g.m., s. 82.

¹⁰ Bilgiç, a.g.m., s. 82.

¹¹ Fritz Hommel, Ethnologie und Geographi des Alten Orients, C. H. Beck’sche Verlagsbuchhandlung, München, 1926, s. 20.

¹² Bilgiç, a.g.m., s. 82.

¹³ M. Şemseddin Günaltay, Türk Tarihinin İlk Devirlerinden Yakın Şark, Elam ve Mezopotamya, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 1987, s.121- 122.

¹⁴ Yusuf Ziya Özer, “Son Arkeolojik nazariyeler ve Subarlar”, II. Türk Tarih Kongresi Bildirileri, İstanbul, 1943, s. 121- 122.

¹⁵ Emin Bilgiç, The Palace of Erzurum district in the History of Urartu and a Discussion on Alleged Urartu-Armenian Relationship, Şafak Matbaacılık Basım Yayım San. Tic. Ltd. Şti., Ankara, 1993, s. 3.

kullanıldığı dikkat çekmektedir.¹⁶ Bütün bu kavramların yüksek, alçak, dağ, nehir vb. dikkate alınmak suretiyle verildiği anlaşılıyor.

Sumer adının ne anlama geldiği üzerine de bir takım görüşler ileri sürülmüştür. Sumer, Subar, Sibir adlarının birbirleriyle bağlantısına dikkat çekilmiştir. Köl Tigin yazıtında geçen “Türk ıduk yer subı” sözünün “Mukaddes Türk yer suyu”, yani ”Mukaddes Türk Ülkesi” tabirine de gönderme yapılarak “Yer- Sub” üzerinde durulmuştur. Bu tabirde “yer” ile “su”yun yerleri değiştirilmek suretiyle “Sub- Yer” kavramı belirtilmiştir. Bataklık yerleri, deltaları ve nehirler arasını kendilerine yurt tutanların taşıdığı Sumer adı “Sub- Yer” ile özdeşleştirilmiştir.¹⁷

Sumer adı için “Kiengi” ya da “Kiingi” adına da dikkat çekilmektedir. “Kiengi” ya da “Kiingi”nin Sumerce ses bilimince Sumer olarak okunduğu belirtilmektedir. Bu isim Samiler tarafından da “Sumeru” şeklinde okunmaktaydı. “Sumeru” adının Sumer kökenli olduğuna dair de hiçbir şüphe bulunmuyordu¹⁸. Akadlılar döneminde “Sumerum” şeklinde ifade edilen bu kelime için başka bir anlam da ortaya konulmaktadır. Bu ismin Akadca sumum “yüz”, “ten” ve erium “bakır”, “kızıl” anlamlarını taşıyan kelimelerden oluştuğu vurgulanmaktadır. Bu durumda onların “kızıl tenli” veya “kızıl yüzlü” bir yapıya sahip oldukları da ortaya konulmaktadır. Ayrıca yukarıda Sumer kelimesiyle aynılığına dikkat çektiğimiz Kiengi kelimesinin Çin kaynaklarında Kırgızlar için kullanılan “Kien-kun” kelimesiyle yakınlığı üzerinde de durulmaktadır. Bu Kien-kun kelimesinin de “kırmızı” ve “yüz” anlamına geldiği belirtilmektedir.¹⁹ Bu şekilde adlandırmaların çok örneğine rastlanılmaktadır. Bunun için Kızılderililer iyi bir örnek oluşturmaktadır. Bunlar için “Tunçderililer” tabiri de kullanılmaktadır. Aşırı soğuktan dolayı derileri bakıra ya da kızıla çalan bir renk oluşturduğundan bu şekilde bir adlandırma yapılıyor. Sumerlilerin de Aşağı Mezopotamya’ya Asya içlerinden, soğuk iklim çevresinden geldikleri ve çok uzun zaman önce gelinen coğrafyanın insan bedeni üzerinde yaptığı etkiler düşünülürse, böyle bir adlandırmanın mantıklı olduğu hesaba katılabilir. Bu durumda Sumer adının coğrafi bir kavram olabileceği ve yaşanılan yeri ifade edebileceği gibi o coğrafyada yaşayan insanların görünüşünden dolayı bir adlandırma da olabilir.

Sumer Kimliği

Sumerlilerin kimliğinin belirlenmesinde şüphesiz en önemli yeri bırakmış oldukları kelimeler tutmaktadır. Sumer dili başlığı altında da

¹⁶ Oktay Belli, “Urartular”, Anadolu Uygarlıkları, Görsel Anadolu Tarihi Ansiklopedisi, 1, Görsel Yayınlar Ansiklopedik Neşriyat ve Sanayi A.Ş., İstanbul, 1982, s. 149.

¹⁷ Olcas Süleymanov, Az-Ya, Azerbaycan Devlet Neşriyatı, Bakü, 1993, s. 212- 217.

¹⁸ Friedrich Hrozny, Ninib und Sumer, (y. y.), 1908, s. 15- 16.

¹⁹ Salih Çeçen- L. Gürkan Gökçek, “Sumerce’de Kültür Tarihimize Dair İzler”, *Akademi Günlüğü, Toplumsal Araştırmalar Dergisi*, sayı 1, Güz 2005, s. 5- 6.

görmüş olduğumuz üzere, Sumerce ile Türkçe arasında yapıları bakımından benzerlikler ortaya konulmuştur. Sumerce'nin bu derece benzerlik ve yakınlığı Türkçe dışında başka bir dille kurulamamıştır. Sumerce Türkçe ile değişik boyutuyla karşılaştırılmış, her iki dil arasında güçlü bir bağın olduğu ortaya konulmuştur.²⁰ Bu durumda Sumerce ve Türkçe arasında bu derece güçlü bir bağ ortaya çıkmakta ve Sumerlilerin Türklerle akraba bir kavim olduğu ortaya konulabilmektedir.

Sumerce ve Türkçe çok sayıda kelime eşleştirmesi bulunmakla birlikte Dingir ve Kud kelimeleri önemli bir yer tutmaktadır. Burada Dingir "tengri", "Tanrı", Kud ise, "kut", "güç", "baht", "devlet" anlamına gelmektedir²¹. İskitlerde Tanrı anlamında "Tan" tabiri bulunuyor²². Gök Türkler'de ise Tanrı anlamında Tengri/Tangrı tabiri yer alıyor. Ayrıca Gök Türkler'de bulunan kut kelimesi "baht", "talih", "güç" anlamlarına geliyor. Sumerce Dingir kelimesi sonra Güney Babilonya'da Tingir olarak da geçiyor. Din, "hayat", "ruh", "can", sonradan Tingir "güç", "kudret", "güçlü", "kudretli" anlamlarına geliyor.²³ Bu durumda Sumerliler'de Dingir'in, yani Tanrı'nın ruh şeklinde olduğu ortaya çıkıyor. Eski Türk inancında da Tanrı soyut bir kavram olduğundan Sumer ve Türk Tanrısı arasında bir benzerlik ortaya çıkıyor. Ayrıca güç, kudret sahibi olan, yani kut'a sahip bulunan Tanrı olduğundan Sumer ve Türk çevrelerinde kut kelimesi Tanrı ile birlikte bulunuyor. Kut'u Tanrı istediği gibi kullanıyor.

Sumerlilerden söz eden çok eski dini metinlerde insanlara etki eden kötü ruhların etkilerine karşı koymak için "göğün adıyla yemin ediliyordu", "yerin adıyla yemin ediliyordu". Gök ve Yer her ikisi de yüksek bir güce sahiplerdi. Bunlar bütün kötü ruhların üzerinde duruyorlardı. Eski Türk inancında da yazıtlarda Gök ve Yer önemli bir yer tutuyordu. Yazıtlarda "Yukarıda mavi gök, aşağıda yağız yer yaratıldığında ikisi arasında insanlar yaratılmış" denilmektedir. Burada "gök" onlara "güç veriyor ve lütfkârdır" ve aynı şekilde toprak "kuşatıyor, ihata ediyor".²⁴

Sumerlilerin kendilerinden sonra Türkistan'dan hareket ederek Kafkaslar, İran, Anadolu ve Kuzey Mezopotamya'ya yerleşen kavimlerle de bağlantıları aynı kaynaktan beslendiklerini gösteriyor. Bu kavimlerden biri Subarlılar olarak biliniyor. Kutlar, Elamlılar, Kaslar, Hurriler, hatta aynı kaynaktan beslenen Sumerliler Mezopotamya'nın güneyine yerleşiyorlar. Her ne kadar onların Mezopotamya'nın güneyini yer tutmaları ve Sumer

²⁰ Osman Nedim, Sumer ve Türk Dillerinin Tarihi İlgisi ile Türk Dilinin Yaşı Meselesi, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara, 1990. s. 35- 47.

²¹ İlhami Durmuş, "Milattan Önceki Dönemlerde Anadolu'da Türk Varlığı", *Uluslar arası Askeri Tarih Dergisi*, sayı 87, 2007, s. 13- 14.

²² İlhami Durmuş, İskitler, Akçağ Yayınları, Ankara, 2012, s. 207.

²³ Fritz Hommel, Die Sumero- Akkadische Sprache und Ihre Verwandtschaftsverhältnisse, Schulze, Leipzig, 1884, s. 176.

²⁴ Hommel, Ethnologie, s. 23.

şehirleşme gelişiminin güneyden kuzeye doğru olduğu güneyden gelişleri için bir delil olarak gösterilse de bunun fazla bir değeri bulunmamaktadır. Çünkü suyun zayıf olduğu ve yayıldığı yer en güney tarafta olduğundan, bataklıkların kurutulması, kanalların açılması başlangıçta suyun zayıf olduğu yerden başlayacağından, Sumer şehirciliğinin güneyden kuzeye yayılması gayet normaldir. Bu durum onların güneyden geldiklerine işaret sayılmaz, coğrafyanın verdiği imkânlardan yararlandıklarını gösterir. Ayrıca Sumerce belgelerde geçen Aral, Kafkas vb. tabirlerde onların kuzeyden güneye doğru geldiklerine işaret eder.

Sumerlilerin Asya içlerinden, yani Türk coğrafyasından geldiklerine başka bir delil de Sumer adı başlığı altında da belirttiğimiz üzere Sumer'in "sumum" "yüz", "ten", ve "erium" "bakır", "kızıl" anlamlarına gelen kelimelerden oluştuğudur. Bu durum Sumer adıyla anılan insanların "kızıl tenli" veya "kızıl yüzlü" bir yapıya sahip oldukları iddiasıdır²⁵. Çünkü insanlar yaşadıkları coğrafyaya göre adlandırıldıkları gibi giyim-kuşamlarına, görünüşlerine, kullandıkları hayvanlarına vb. göre de adlandırılabilirler. Önce de belirttiğimiz üzere, Kızılderililer görünüşlerinden dolayı bir adlandırma şeklidir. Günümüzde de iklimin soğuk geçtiği Kuzey ve İç Asya'da insanların yüzlerinin soğuktan tunçlaştığı ve kızıl olduğu görülür. Bu bağlamda Sumerliler için Akadlılar tarafından kullanılan bu ifade bir tarafa bırakılsa dahi yüzlerinin kızıla çalar bir renkte olması geldikleri yerden dolayı düşünülmelidir. Bunu destekleyebilecek başka bir husus heykellerinden de anlaşılacağı üzere kalın yünlü elbiseler giymeleridir. Bu durum da soğuk iklimli bir anayurda çağrışım yapmaktadır²⁶. Onlar, Mezopotamya gibi çok mevsimli bir coğrafyada yaşamalarına rağmen, belgelerinde mevsim anlayışlarını "yaz" ve "kış" olarak ifade etmişlerdir. Yaz için "emeş", kış içinse "enten" tabirini kullanmışlardır. Bu şekilde bir mevsim anlayışı Asya bozkırlarında yaşayan kavimler için geçerli olabilecek bir kullanım şekli olarak düşünülmektedir²⁷. Gerçekten iklim ve coğrafi çevre şartlarının etkisiyle bozkır çevresinde hayat büyük ölçüde "kışlak" ve "yaylak" arasında geçmekteydi. Hayatı sürdürebilmek için kışın "kışlak"ta, yazın ise "yaylak"ta kalmak zorunluluğu vardı. Dolayısıyla hayat kış ve yaza göre şekilleniyordu.²⁸

Sumerlilerin Asya içlerinden geldiklerine ve Türklüklerine başka bir delil ise Güney Mezopotamya'ya gelmeden önce belirli bir donanımına ulaşmış, bu kapsamda gelişmiş bir kültürden kaynağını almış olmalarıdır.

²⁵ Çeçen- Gökçek, a.g.m., s. 5.

²⁶ Reha Oğuz Türkan, "Eski Türkler ve Menşeleri Hakkında Araştırmalar", Yeni Türkiye, sayı 43, 2002, s. 131.

²⁷ Salih Çeçen, "Eski Çağda Türkler", Eski Ön Asya Uygarlıklarından Günümüze Anadolu'da Türk Varlığı, Ankara, 2008, s. 102- 103.

²⁸ İlhami Durmuş, "Türk Kültür Çevresinde Kültür Adlandırmaları", *Gazi Akademik Bakış*, cilt 8, sayı, 15, Güz 2014, s. 275- 277.

Bunun için Orta Asya, özellikle onun münbit ve mahsuldar sahalarını teşkil eden Batı ve Doğu Türkistan, cihan medeniyeti tarihinde müstesna mevki tutan yerlerden biridir. Fakat bu medeniyetin vücuda getirilmesinde ve yaşatılmasında Türklerin ne gibi bir rol oynamış olduğu meselesi, henüz aydınlatılmaya muhtaç bir vaziyette bulunuyor. Türkmenistan'da Aşkabat yakınındaki Anav (Anau) harabelerinde yapılan arkeolojik incelemeler ve kazılar sonucunda burada en az M.Ö. 4500'lere ulaşan bir medeniyet ortaya çıkarılmıştır. Burası o devirlerdeki Ön Asya (Sumer ve Sus) ve Güney Asya'da (Hindistan'da Sind nehri havzasında Mohenjo- Daro ve Harappa harabelerinde) ve Uzak Doğu'da (Çin'de Yunan vilayetinde, Yang-shao'da ve Mançuri'de) eserleri keşfolunan medeniyetler arasında bir vasita yahut onların ilk başlangıç merkezi, ocağı olmuştur.²⁹

Anav kültürünün hem yakınında hem de uzağında bulunan kültürlerden daha eski olması onlara kaynak oluşturduğunu göstermek bakımından önemlidir. Bu durumda Orta Asya'nın en eski kültürü olarak kabul edilmektedir. Yeni birçok buluntu merkezi ve buluntu ortaya çıkarılmış olmasına rağmen, en eski yerleşik kültür olma özelliğini korumaktadır. Orta Asya'da bulunan diğer kültürler Anav'ın kültür tabakalarıyla karşılaştırılabilmektedirler. Bu durum Anav kültürünün eskiliği ve sürekliliğini ortaya koymaktadır. Anav'da ortaya çıkartılmış olan buluntular burada yerleşik bir kültürün olduğunu ortaya koymuştur. Kazılar sonucunda güneşte kurutulmuş tuğlalardan yapılmış dört köşe evler, hububat taneleri, koyun ve sığır kemikleri ortaya çıkartılmıştır³⁰. Anav kültürünün temsilcilerinin yalnız avcılıkla uğraşmadıkları, yetiştirdikleri arpa ve buğdaydan hareketle ziraat yaptıkları ortaya konulmuştur. Burada taş aletlerin oldukça az olduğu görülmektedir. Başlıca aletler kesici ve bıçaklardır. Çanak çömlek dikkate değer durumdadır. Bunlar elde yapılmış ve özenle pişirilmiştir. Bunların çoğunluğu kırmızı ve siyah boyalı olarak yapılmıştır. Bütün tabakalarda bulunan kirmenler gelişmiş dokuma sanatını açık bir şekilde ortaya koymaktadırlar.³¹

Anav kültürünün merkezinde bulunduğu ve Mohenjo- Daro, Susa I ve Susa II kültürlerinin de dâhil edildiği kültür için "Kaspian" tabiri kullanılmıştır. Bunlar en eski yüksek kültürler olarak kabul edilmektedirler. Bunlarda Altay, Proto- Türk unsuru görülmektedir. Bunlar arasında Anav kültürünün eskiliğine dikkat çekilmektedir. Bütün benzer kültürlere kaynaklık eden kültürün Anav olduğu vurgulanmaktadır. Anav'da özellikle bol miktarda ortaya çıkartılmış at iskeletlerinden hareketle kültürün temsilcilerinin Türklüğüne işaret edilmektedir. Burada atın diğer kültür

²⁹ A. Zeki Velidi Togan, *Umumî Türk Tarihine Giriş*, I., İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları, İstanbul, 1981, 7- 8.

³⁰ Bahaeddin Ögel, *İslamiyetten Önce Türk Kültür Tarihi*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 1984, 20.

³¹ George Vernadsky, *A History of Russia*, I., Yale University Press, New Haven, 1943, 20.

çevrelerinden daha önce kullanılmış olduğu da belirtilmektedir.³² Dolayısıyla Anav bütün kültür çevrelerini etkilemiş ve Türk kültürü buradan bütün eski kültür çevrelerine yayılmış görünmektedir. Bu kapsamda Kafkaslar başta olmak üzere, Anadolu, İran, Mezopotamya, Hindistan ve hatta Çin bu kültürün etki alanında kalmış durumdadır. Kafkaslar ve çevresinde erken Türk göç ve yayılmasının da Orta Asya’da ortaya çıkmış bu kültürden kaynağını almış olduğu belirgin bir şekilde ortaya çıkmış durumdadır. Dolayısıyla Sumerliler ve kültürlerinin bu kültür çevresiyle bağlantıları onları Güney Mezopotamya’ya gelmeden önce Türk kültür çevresine bağlamaktadır.

Sumerlilerin Türklerle bağlantılı olduğunu hem arkeolojik veriler hem de yazılı kaynaklardaki bilgiler açık bir şekilde ortaya koymaktadır. Şüphesiz Mezopotamya’nın güneyine geldikten sonra uzun süre tarih sahnesinde kalmayı başaran ve daha da önemlisi kültürel başarılarıyla bir çok kavmi etkileyen Sumerliler olmuştur. Dolayısıyla Sumerliler’le uzak ya da yakın geçmişte bağları olan ve aynı kaynaktan beslenen kavimlerin de bu kimlik çerçevesinde değerlendirilmesi gerekmektedir. Bu bağlamda bir kısmı Sumerlilerin siyasi varlığı devam ederken bir kısmı da Sumer siyasi varlığı bittikten sonra varlıklarını sürdürmüşlerdir. Sumerliler’le aynı kaynaktan beslenen ve Türk kökenli oldukları bilinen kavimler İran, Anadolu ve Mezopotamya üçgeninde varlıklarını sürdürmüş ve kültürel anlamda önemli izler bırakmışlardır. Bunları da kültürel olarak Sumerlilerle bağlantılı görmek gerekmektedir.

Türklerle bağlantılı kavimlerden birisi de Subarlılardır. Bu kavim başlangıçta Asya içlerinden gelerek Anadolu’nun doğusu ve kısmen Mezopotamya’ya yayılmıştır. Subarlılar başlangıçta Sumerlilerle bir konfederasyon içerisinde yer almışlardır. Önemli bir kısmı kuzey bölgelerde kalan bu kavmin M.Ö. III. bin yılın ortalarında güneye doğru yayılmıştır. Kuzeyde kalan büyük Subar kütlesi ırkdaşı olan kavimlerle karışık kaynaşmıştır.³³ Onların Sumerlilerle aynı soydan olmaları Türklüklerinin en önemli delilidir.

Kutlar da Türklerle bağlantılı görülen kavimlerden birisidir. Onlar başlangıçta, prehistorik çağda Hazar Denizi’nin güneydoğusu ile Ögüz Irmağı arasındaki bir bölgede, Türkistan’da oturmakta idiler. Daha sonra, M.Ö. 2500- 2400 yıllarında Hazar Denizi boyunca batıya doğru harekete geçmişler ve sonraları güneybatıya göçmüşlerdir. Böylece Zagros dağlık bölgesi çevresine yerleşmişlerdir. Kutlar’ın Türklerle en yakın bağlantısı olan, hatta onlarla ayniyet gösteren kavim olduğu ortaya konulmuştur.

³² Wilhelm Koppers, “Etnolojiye Dayanan Cihan Tarihinin Işığında İlk Türklük ve İlk İndogermenlik”, Belleten, V, 17- 18, 1941: 445, 450, 473.

³³ Yusuf Ziya Özer; “Son Arkeolojik nazariyeler ve Subarlar”, II. Türk Tarih Kongresi, İstanbul, 1943, s. 121- 122.

Özellikle Kut diline ait hükümdar isimlerinin incelenmesi sonucunda bunların Türkçeliği belirlenebilmiştir. Bu belgelerin aşağı yukarı M.Ö. 2500 yıllarına ait olmaları da daha sonrakilere göre gerçek Kut diline ait olduklarını göstermek bakımından önem taşımaktadır. Bu kut diline ait kelimeler Türk diline ait kelimelerle karşılaştırılmak suretiyle Türkçelikleri ortaya konulmuştur. Kutça kelimelerin aynıları Göktürk ve Uygur dönemi Türkçe yazılı belgelerindeki kelimelerle de karşılaştırılmış olup, konuştukları dilden hareketle Kutlarla Türklerin kimliklerinin aynılıklarına işaret edilmiştir.³⁴

Kutlar'a ait yazılı belgeler de günümüze kadar ulaşmış bulunmaktadır. Bunların incelenmesi sonucunda Kutlar'ın Türklerle en yakın bağlantısı olan, hatta onlarla ayniyet gösteren kavim olduğu ortaya konulmuştur. Özellikle Kut diline ait hükümdar isimlerinin incelenmesi sonucunda bunların Türkçeliği belirlenebilmiştir. Bu belgelerin aşağı yukarı M.Ö. 2500 yıllarına ait olmaları da daha sonrakilere göre gerçek Kut diline ait olduklarını göstermek bakımından önem taşımaktadır. Bu Kut diline ait kelimeler Türk diline ait kelimelerle karşılaştırılmak suretiyle Türkçelikleri ortaya konulmuştur. Kutça kelimelerin aynıları Gök Türk ve Uygur dönemi Türkçe yazılı belgelerindeki kelimelerle de karşılaştırılmış olup, konuştukları dilden hareketle Kutlarla Türklerin kimliklerinin aynılıklarına işaret edilmiştir.³⁵ Anadolu'da Dicle ve Fırat nehirleri çevresinde de varlıklarını sürdürmüş olan Kutlar'ın Türklüklerine delil olarak Hazar Denizi ve Ögüz nehri çevresinden gelmeleri de delil olarak gösterilebilir.

Elamlılar da Türk kültür dairesi içerisinde görülen kavimlerdendir. Çivi yazılı belgelerde Fırat ve Dicle nehirlerinin doğusunda Zagros dağları ve çevresi için “Yüksek Memleket” anlamında “Elamtu” tabiri kullanılmıştır. Bu coğrafi isimden hareketle bölgede yaşayanlar için Elamlılar adı ön plana çıkmıştır. Elamlılar M.Ö. IV. bin ortalarından başlamak üzere uzun zaman diliminde yaşadıkları kültür çevresinde önemli rol oynamışlardır. Sumerlilerle akraba toplulukların küçük beylikler halinde bu “Yüksek Memleket” adı verilen bölgede de yaşamaya başladıkları kabul edilmiş bulunmaktadır. Bölge tarihinde önemli roller üstlenen Elamlıların siyasi bakımdan güçlendiklerinde batılarındaki kültür coğrafyalarına da yayıldıkları söylenebilir.³⁶

Elamlılara ait yazıtların incelemesinden çıkan sonuçlara göre Elam dili bitişkendir. Bu bakımdan Sami ve Hint Avrupalı kavimlerin dillerinden ayrılmaktadır. Elam dili yapısı itibarıyla Türkçeye yakın benzerlik

³⁴ Kemal Balkan, “Eski Önasya’da Kut (veya Gut) Halkının Dili ile Eski Türkçe Arasındaki Benzerlik,” Erdem, VI/16, (1990), s.18- 20.

³⁵ Benno Landsberger; “Ön Asya Kadim Tarihinin Esas Meseleleri”, II. Türk Tarih Kongresi, İstanbul, 1943, s- 105.

³⁶ Günaltay, a.g.e., s.121- 122.

göstermektedir.³⁷ Türkçe ile Elam dili şekil ve anlam bakımından rahatlıkla karşılaştırılabilmekte ve her iki dil arasında aynılığa işaret edilebilmektedir.³⁸ Bu aynılığı her iki dilde mevcut aynı anlama gelen çok sayıda ortak kelime de ispatlamaktadır.³⁹

M.Ö. II. bin yılın başlarından itibaren çeşitli yollardan Ön Asya medeniyet sahalarına girmeye başlayan kavimlerden biri de Kaslar'dır. Kaslar da kendilerinden önceki akrabaları gibi Asya içlerinden göçederek gelen kavimlerdendir. Onlar Mezopotamya'nın güneyine de yayılmış olmakla birlikte, asıl ana kütleleri kuzeydeki dağlık bölgede kalmışlardır. Kaslar M.Ö. I. binin ilk yarısında da Zagros dağları merkez olmak üzere varlıklarını sürdürmüşlerdir. Onların Yukarı Zab ve Dicle nehirleri arasında da yayılmış oldukları bilinmektedir.⁴⁰

Türkçe ile Kas dili arasında da bağlantılar kurulabilmektedir. Özellikle isimleri günümüze kadar ulaşmış Kas hükümdarlarının isimlerinin Türkçeliğine dikkat çekilmektedir. Hatta Kas hükümdarlarından bazılarının isimleri Gök Türk'e yazıtlarındaki isimlerle rahatlıkla karşılaştırılabilmekte ve bu isimlerin Türkçeliği doğrudan ispatlanabilmektedir.⁴¹ Böylece Türklerle Kasların aynı soydan geldikleri de ortaya konulabilmektedir.

M.Ö. III. bin yılın ortalarından itibaren Mezopotamya'da, Yukarı Dicle bölgesinde ortaya çıkmaya başlayan ve zamanla Önasya'ya yayılan bir kavim vardır. M.Ö. VII. yüzyıla kadar varlığını devam ettiren ve konuştuğu dil itibarıyla filolojik bakımdan Asya kökenli olduğu kabul edilen bu kavim "Hurri" adıyla isimlendirilmektedir. Hurriler Anadolu'da etkilerini, en çok hissettiren kavimlerdendir. Anadolu'nun doğu ve güneydoğu bölgelerini kontrolleri altında uzun süre tutan Hurriler siyasi ve kültürel açıdan çağdaşı kavimleri etkilemişlerdir. Bu etki M.Ö. II. bin yıl boyunca devam ettiği gibi M.Ö. I. binde de tarih sahnesinden çekildikleri döneme kadar sürmüştür.⁴²

Hurricenin bitişken bir dildir, yani sözcükler, arka arkaya dizilen sonekler aracılığıyla türetilmektedir. İsim ve fiil çekimleri bu eklerle yapılmaktadır. Hurricenin Türk dilleriyle olan yakın benzerlikleri ortak kelime haznesinden çok iki dilin yapısıyla ilgili görülmektedir.⁴³

³⁷ M. Şemseddin Günaltay, İnan Tarihi, Ankara, 1987, s. 78- 79.

³⁸ Hamit Zübeyr Koşay, Elamca-Türkçe Dil Akıbalığı, Çankaya Matbaası, Ankara, 1937, s.1- 5.

³⁹ Hamit Zübeyr Koşay, "Türk Dili ile İlgili Prehistorik İzler", *Belleten*, XXXVI/141, (1972), s.73- 74.

⁴⁰ Kemal Balkan, "Kas Tarihinin Ana Hatları", *Belleten*, XII/48, (1948), s. 723, 739, 756.

⁴¹ M.Şemseddin Günaltay, "Türk Tarih Tezi Hakkındaki İntikatlarn Mahiyeti ve Tezin Kat'i Zaferi", *Belleten*, II, 1938, s. 361.

⁴² Adil Alpman, "Hurriler", *Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih- Coğrafya Fakültesi Dergisi*, XIV, 1983, s.283, 310- 311.

⁴³ Ahmet Ünal, Hititler Devrinde Anadolu, I, Arkeoloji ve Sanat İstanbul, 2002, s. 87.

Hattiler Anadolu'da Kızılırmak bölgesinde varlığını sürdürmüş bir kavim olarak bilinmektedir. M.Ö. III. bin yıl içerisinde varlıkları bilinen bu kavim Hititlerin Anadolu'ya gelmeleri ve Kızılırmak bölgesine yerleşmeleriyle siyasi gücünü kaybetmiştir. Ancak Hatti yüksek kültürünün Hititler üzerinde büyük etkisi olmuştur.⁴⁴

Hatti dilinin Orta Anadolu'nun kuzey kısmında Kızılırmak ve çevresindeki bölgelerde M.Ö. III. binde konuşulduğu kabul edilmektedir. Yapılan araştırmalarla Hatti dilinin Sumer, Hurri, Urartu dilleri ve Türkçe gibi bitişken bir dil olduğu anlaşılmıştır.⁴⁵ Bu itibarla Hattiler Türkçe gibi bitişken bir yapıya sahip dille konuşmaktaydılar⁴⁶. Hatti dili Hint Avrupalı ve Sami kavimlerin dillerinden de farklıydı.

Urartular da Türk kültür çevresi içerisinde görülen kavimlerdenidir. Onlar yaklaşık M.Ö. 900- 600 yılları arasında hüküm sürmüş bir kavimdir. Van gölü çevresi merkez olmak üzere, Kuzey Kafkasya'daki Gökçe Göl'den ve Kars yakınındaki Çıldır Gölü'nden Türkiye sınırı ile Musul arasındaki Ravenduz'a ve İskenderun Körfezi'nden Akdeniz'e, doğuda Urmiye Gölü çevresinden, batıda Erzincan ve Malatya çizgisine kadar yayılan geniş sahada büyük ve kudretli bir devlet kurmuş, dinamik bir kavimdir.⁴⁷

Urartuların kökeni denilince her şeyden evvel onların dili akla gelmektedir. Köken, dil ile dillerin bünyesi açıklamak sureti ile öğrenilebilecek bir husustur. Konu Urartuca'nın nasıl bir dil olduğu noktasına gelip dayanmaktadır. Urartuca bitişken bir dildir. Başka bir deyimle bu dilde herhangi bir kelimenin isim olsun, fiil olsun, sonuna eklenen birçok eklerle manası değişmektedir. Bunun tip bakımından en yakın benzeri Türkçedir. Hint-Avrupa dilleri ile kelime hazinesi bakımından hiçbir benzerliği bulunmamaktadır.⁴⁸ Urartu dili ile Hurri dili arasındaki dil akrabalığına da işaret edilmektedir.⁴⁹ Bilim adamlarının çalışmalarıyla her iki dilin yakınlığı tam olarak ortaya konulmuş durumdadır. Bu iki dilin ortak bir dilin bağımsız kolları oldukları, M.Ö. 3. bin yılda birbirinden ayrıldıkları günümüzde kesin olarak söylenebilmektedir.⁵⁰ Böylece Urartu dilinin Hurri dili gibi bitişken bir yapıya sahip olduğu kabul edilmektedir.

⁴⁴ Füzüzan Kınal, Eski Anadolu Tarihi, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 1987, s.71-72.

⁴⁵ Sedat Alp; Hitit Çağında Anadolu, Ankara, (?), s. 2- 3.

⁴⁶ Sedat Alp; "Hititler Türk Müdür, Değil midir?", Türkler, I, Ankara, 2002, s. 434.

⁴⁷ Bilgiç, a.g.m. 1993, s. 3.

⁴⁸ Kemal Balkan, "Urartuların Kökeni ve Dilleri", *Belleten*, XLVIII/191- 192, (1984), s. 518- 519.

⁴⁹ Ernst Neu, Das Huritische: Eine Altorientalische Sprache in neuem Licht, Mainz, 1988, s. 33- 34.

⁵⁰ Gennot Wilhelm; Grundzüge der Geschichte und Kultur der Hurriter, Darmstadt, 1982, s. 5.

Sumer Dili

Sumer dili üzerine çok sayıda çalışma yapılmıştır. Bu çalışmalarda Sumer dilinin temel özelliği ortaya konulmuştur. Sumer dili ile diğer diller arasında bağlantı kurulmaya çalışılmıştır. Çalışmaların büyük çoğunluğunun verilerine göre Sumerce'nin yapı bakımından Türkçe'nin de dâhil olduğu "eklemeli" veya "bitişken" diller grubu içinde yer aldığı ortaya konulmuştur. Sumerce ve Türkçe arasında yapı bakımından benzerliklerin yanında çok sayıda Sumerce ve Türkçe kelimenin eşleştirilmesi yoluna da gidilmiştir.

Sumerce'nin dil aileleri içinde daha çok büyük Ural- Altay dil ailesinin Türk- Tatar koluyla bağlantısı ortaya konulmuştur. Hatta Türk dilinin M. S. 1000'li yıllardaki örneklerine bakınca, Sumerce ile arasında yaklaşık dörtbin yıllık bir gelişiminin görülmesi gereğine de dikkat çekilmiştir. Buna rağmen Sumerce ile Türkçe arasında uyumun çok fazla olduğu görülmüştür. Birçok yönüyle eski Sumer ve Türk dillerinin ortak unsurlarının bulunduğuna dikkat çekilmiştir.⁵¹

Ural- Altay kolunun diğer Türkçe, Fince ve Macarca dillerinde olduğu gibi Sumerce'de de kelimeler aslında tek heceli köklerden oluşuyordu. Fiiller şahıs adlarına göre çekildiğinde, tıpkı Türkçe'de olduğu gibi kökün içindeki sesli harf değişmez, sadece köke şahıs adları ekleri bitiştirilir. Bundan dolayı hecelerin birbirine eklenmesiyle yeni kelimeler oluşturulur.⁵²

Sumerliliğin önemli bir hususiyeti düzenlenmiş ve düzenlendirici olan düşünüş şeklidir. Sumerlilerin bu dünya düzeni kavramı yalnız şuuri olarak kendilerinde kabul edilmiş olmakla kalmamış, aynı zamanda gayri şuuri olarak da bu düzen ve nizam prensibi bütün hareket ve düşünüşlerine hâkim olmuştur. Bu prensibin sembolü: muntazam bir kadastroya göre bölünmüş şehir arazisi, listelere geçmiş ve sınıflara ayrılmış şehir halkı, listelerde sıralanmış tanrılar, eşya, muntazam kıtalara ayrılmış şiirler, itina ile sahnelere ve gruplara ayrılmış resimlerdir. Sumerlilerdeki bu düzen ruhu esasen dillerinin bir hususiyetidir. Her hangi bir isim alınacak olsa terkibinden derhal mahiyeti ve vasıfları çıkartılabilir. Bu dil tıpkı bir mozaik parçası gibi küçük taşlardan oluşmuştur. Fakat bu hal, yani hücrelere bölünme şekli dilin vuzuhunu azaltmaz, bilakis çoğaltır.⁵³

Sumerce ile Türkçe'yi kelime yapısı, kelime türetme, cümle ve kelimenin isimleştirilmesi, bağlaçsız sıralama ve kuralları, zincirleme kuralları, fiil ve isim cümleleri, çoğul ekleri bakımından karşılaştırabilmek

⁵¹ Hommel, Die Sumero- Akkadische Sprache, s. 162, 341.

⁵² Füzünan Kınal, Eski Mezopotamya Tarihi, Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih- Coğrafya Fakültesi Yayınları, Ankara, 1983, s. 181.

⁵³ Benno Landsberger, "Sümerler", *Dil ve Tarih- Coğrafya Fakültesi Dergisi*, I/5, 1943, s.93- 94.

mümkündür. Sumercenin kelime kökleri değişmez. Bu dilde tek hecelilik daha hâkimdir. Sumercede kelime kökü gramer elamanlarının eklemesi ile Hint Avrupa dillerinde olduğu gibi değişikliğe uğramaz. Bu özellikler Türkçe’de de aynen görülür. Sumercedeki kelime türetme kuralları da Türkçe’ye çok benzemektedir. Sumercenin başlıca özelliği tek tek kelimelerin veya cümle parçalarının gramer bakımından birbirleriyle olan ilişkilerini, bunları kelime zinciri haline getirerek ifade etmesidir. Türkçe’de de aynı özellikler görülür. Fiil ve isim cümleleri ile çoğul ekleri bakımından da her iki dil arasında benzerlikler bulunur.⁵⁴

Dil özellikleri bakımından Türkçe ile karşılaştırılabilen Sumercenin Türkçe müstesna olmak üzere hiçbir dille kanaat verici etimolojik tek bir kelime aynılığı bulunmamıştır. Türkçe ve Sumerce kelimeler insan, tanrı ve tabiat grupları oluşturulmak suretiyle karşılaştırılmıştır.⁵⁵ Çok sayıda Sumerce ve Türkçe kelimenin aynılığı ortaya çıkarıldıktan sonra birbirleriyle hiç ilgisi bulunmayan diller arasındaki tesadüfi kelime uygunluklarının bir mucize olduğu ortaya konulmuştur. Bu iki dil arasındaki onlarca benzer çiftin bulunduğu ve bunların bir tesadüf olamayacağına da dikkat çekilmiştir.⁵⁶

Sumerce ile Türkçe arasında kelime benzerlikleri üzerine çeşitli çalışmalar yapılmıştır. Bu çalışmalardan ilkinin Alman bilgini F. Hommel yapmıştır. O, bütün çalışmalarında bu benzerliği kelime eşleştirmeleriyle ortaya koymuştur. Hatta çalışmalarından birinde Sumerce ve Türkçe 200 kelimeyi eşleştirmiş A’dan Z’ye sözlük oluşturmuş ve gerektiğinde de açıklamalarda bulunmuştur⁵⁷. O, daha sonra yaptığı bir çalışmada Sumerce-Türkçe kelime eşleştirmesini 350’ye çıkarmıştır.⁵⁸

Sumerce ile Türkçe arasında kelime benzerliklerini ortaya koyan bilim adamlarından biri de Türkolog O. N. Tuna’dır. Sumer ve Türk dilleri arasında ses denklikleri üzerinde sistematik bir çalışma yaptıktan sonra alfabetik sıraya göre 168 Sumerce kelimenin Türkçe karşılığını vermiştir. Bu çalışmayla Sumerce ve Türkçe arasında tarihi bir ilgi bulunduğu hususu bu 168 kelime ve gerekli açıklamalarla ispatlanmıştır. Ayrıca yaşayan Dünya dilleri arasında en eski yazılı belgelere sahip dilin Türk dili olduğu da tespit edilmiştir.⁵⁹

---

⁵⁴ Mebbure Tosun, “Sumer Dili ile Türk Dili Arasında Karşılaştırma”, Atatürk Konferansları, IV, Ankara, 1973, s.153- 156.

⁵⁵ Süleymanov, a.g.e., s. 195- 202.

⁵⁶ Tuna, a.g.e., s.27- 30, 38.

⁵⁷ Fritz Hommel, Zwei Hundert Sumero- Türkische Wort Vergleichen, München, 1915, s. 1- 23.

⁵⁸ Fritz Hommel, “Die Verwandtschaftsverhaeltnis der Sumerischen”, Festschrift für P. W. Schmidt, Wien, 1928, s. 67- 74.

⁵⁹ Tuna, a.g.e., s. 25- 30, 48.

Olcas Süleymanoğlu'da Sumerce ve Türkçe kelimeleri bir araya getirmek suretiyle her iki dilin benzerliğine dikkat çekmiştir. Sumerce ve umum Türk dillerinden kelimeler seçmiş ve bunları gruplandırmak suretiyle karşılaştırma yoluna gitmiştir. O, bu çalışmasında Sumerce 60 kelimenin umum Türk dillerindeki karşılıklarını vererek bir değerlendirme yapmıştır.⁶⁰

S. Çeçen- L. G. Gökçek de eski Türkçe ve Türkiye Türkçesi ile bağlantılı Sumerce kelimeleri seçerek Türkçe karşılığını vermişlerdir. Sumerce 68 kelimenin eski Türkçe karşılığı ve 21 Sumerce kelimenin Türkiye Türkçesi karşılığı ele alınmıştır. Böylece Sumerce kelimelerin hem eski Türkçe'de hem de günümüz Türkçesinde karşılıkları bulunmak suretiyle değerlendirilmiştir.⁶¹

İ. Durmuş ise, Sumer, Elam ve Kut diliyle Türkçe arasındaki kelime benzerliklerini ele almıştır. Bu kapsamda 71 Sumerce kelimenin Türkçe karşılığını vermiştir. Ayrıca Elamca 13, Kut diliyle ilgili ise 10 kelimeyi Türkçe karşılıklarıyla değerlendirmiştir. Burada yalnız Sumerce'nin değil aynı zamanda Elam ve Kut dillerinin de Türkçe ile bağlantısını kelime benzerliklerinden hareketle ortaya koymaya çalışmıştır.⁶²

Sumerce ile Türkçe arasında bağlantıyı ortaya koyan onlarca ortak kelime bulunmaktadır. Bu kelimeler çok çeşitli isimler ve fiillerden oluşmaktadır. İsimlere örnek olarak ab= eb, ev, aba= aba, yaşlı, baba, adakur=adək, barag= bark, oturulan yer, be=bik, bey, bulug=bulung, köşe, bucak, bun= mung, sıkıntı, bun, dag= dağ, taş, kaya, dingir= tengri, tanrı, kiri=kır, dağ, açık yer, bahçe, er=er, erkek, gab=gab, kap, giş= yiş, orman, dağ, ağaç, gişig=eşik, gud=ud, öküz, imşek= şimşek, uş=iş, takip, kud= kut, güç, baht, devlet, kurgi= karga, sag= sag, sağ, sağlam, iyi, su=sub, su, şir= yir, şarkı, türkü, tin= tin, ruh, can, nefes, soluk, ud= öd, zaman, vakit, gün, mevsim, ul= ulduz, yıldız, uru= orun, şehir, yer, mekan, ur-bar-ra= ar-böri, kurt, uş= us, akıl, zihin vb. verilebilir⁶³. Sumerce ve Türkçe arasında aynı anlamda çok sayıda fiil de bulunmaktadır. Bunlar arasında örnek olmak üzere, dal-dal= uçmak, di= ti, de, demek, söylemek, dug= tök, dökmek, boşaltmak, dul= örtünmek, dur= durmak, oturmak, gal= olmak, bulunmak, giş-tuk= eşitmek, işitmek, gul= ulmak, bozmak, yıkmak, kaş= koşmak, seğırtmek, kum=ezmek, tah= takmak, bağlamak, tuş= dökmek, oturmak, ur= ürmek vb. sayılabilir.⁶⁴

Sumerce ile Türkçe arasında çok sayıda kelime örtüşmesi kayda değerdir. Sumerce ile Türkçe arasında çok kelimenin anlamının aynı oluşu, özellikle fiillerdeki aynılık güçlü bir bağlantı kurmayı mümkün kılmaktadır.

⁶⁰ Süleymanov, a.g.e., s. 195- 202.

⁶¹ Çeçen- Gökçek, a.g.m., s. 3- 4.

⁶² Durmuş, a.g.m., s. 14- 15.

⁶³ Durmuş, a.g.m., s. 14- 15.

⁶⁴ Durmuş, a.g.m., s. 14- 15.

Bu derecede sıkı bağ Sumerce ile Türkçe'nin dışında başka bir dilde bulunmamaktadır. Bu dillerin aynı kökten geldikleri ve aynı kaynaktan beslendiklerini bu kelime verileri açık bir şekilde ortaya koymaktadır. Özellikle fiil aynılıkları bu yakınlığın tesadüfen oluşmadığını açık bir şekilde ortaya koymaktadır.

Sumer Yazısı

Sumerliler yazıyı icat edip geliştirmekle insanlık tarihinde büyük bir gelişme sağlamışlardır. Onlar tarafından oluşturulup geliştirilen yazı, insanlığın tarih öncesinin karanlığından tarihin aydınlığına çıkılmasına sebep olmuştur. Yazı sayesinde tarih öncesi devirler kapanıp tarihi devirler başlamıştır. Böyle bir icat ve ilk olarak yazının kullanımı şerefi de Sumerlilere ait olmuştur. Yazı ile birlikte insanlığın tarihi birikiminde bir hafıza sistemi de bu sayede oluşmuştur.

Sumerliler kendi yazı sistemlerini oluşturduktan sonra geliştirmeyi başarmışlardır. Bu gelişme ise uzun ve zahmetli işlemlerden sonra olmuştur. Önceki kuşakların, edindikleri bilgileri sonrakilere geçirebilmelerini mümkün kılarak uygarlığın var olmasını sağlayan, insanlığın bu en büyük başarısı yavaş ve doğal bir gelişimin sonucudur. Başlangıçta insanlar resim yardımıyla haber iletebileceklerini çabuk kavramışlardır. Bunun için “resim yazısı”nı bütün yazı şekillerinin gelişmesinde ilk basamak olarak görmek gerekir.⁶⁵

Somut fikirleri belirtmek “resim yazısı” için zor değildi. Birisi bir insanı göstermek isterse, insan resmi çiziyordu, bir yıldız, bir ayak, bir ağaç ya da başka bir şey anlatmak için de aynı şey yapılıyordu. Güç olan soyut fikirleri belirtmektir. Buna da fikirlerin birleştirilmesi yardımcı oluyordu. Bir ayak her zaman insan anatomisinin belki de bir parçasını belirtmiyor; bazen “yürüyüş” fikrini akla getiriyordu. Yıldız resmi, yıldızın sembolü idi, fakat yıldızların ya da gök tanrılarının bulunduğu gökyüzünü, kutsal varlıkları ifade etmekte de kullanılıyordu. Resimlerin bileşimi ile daha başka fikirler de anlatılıyordu. Ağız resmi ile beraber bir parça ekmek çizilmişse, bu “yemek” fiilini, aynı ağız su dolu olarak yapılmışsa, bu “içmek” fiilini gösteriyordu.⁶⁶

İhtiyaçlar icatların anası olarak kabul edilmektedir. Bütün Sumer resimleri mutlaka okudukları kelimeler ile ilgili idiler. Dağ kelimesi “kur” diye telaffuz edilirdi ve dağı temsil eden işaret de elbette akla “kur” sesini getirirdi. Su için kullanılan işaret “a” diye okunur, ağzın işareti “ka” olarak telaffuz edilirdi. Bu değişik sesler, temsil ettikleri şeylerin resimleri ile yakından ilgiliydiler. Başka türlü ifade edilemeyen şeyleri yazmak için

⁶⁵ Edward Chiera, *Kilden Kitaplar*, (çev. Ali Muzaffer Dinçol), Sıralar Matbaası, İstanbul, 1964, s. 33- 34.

⁶⁶ Chiera, a.g.e., s. 34.

başvurulacak tek çare, iki veya üç işaretli gruplar halinde toplamaktı. Bu işaretlerden çıkan seslerin bileşimi ile özel isimleri veya belirli fikirleri ifade etmek mümkündü. Bu şekilde “kuraka” ismini yazmak isteyen katibin yapacağı bütün iş dağı, sonra suyu ve ağzı belirten işaretleri yazmak ve işaretlerin asıl anlamlarını unutmaktı. Bunun için katip yazısının başına özel bir işaret koyardı.⁶⁷

Resimlerin ifade ettiği fikirlerden ziyade, bu resimlerin ifade ettiği sesleri kullanmaya başlamak, ileri atılmış muazzam bir adımdı. Resimlerin başından ikinci bir macera daha geçti. Hepsi sırtüstü çevrildi. Değişim bununla bitmedi. Ne olduğu bilinmeyen ilk yazı malzemesi terk edilip de yerini kil alınca, kil üstüne resmin çizilerek değil, baskı ile daha kolay yapıldığı hemen anlaşıldı. Bundan dolayı, taze kile batırılarak resim yapmak için üçgen uçlu düz bir kamıştan ibaret bir kalem kullanılmaya başlandı. Bunun sonucunda bütün yuvarlak hatlar ortadan kalktı. Böylece bir çember bir seri düz çizgiye dönüştü. Resimlerin çizilmesine yarayan kama biçimli çizgiler dik, yatay ve eğri olmak üzere birkaç sıraya ayrıldı. Bu üç tip işarete kalemin ucu ile yapılabilen ok ucuna benzer yeni bir tane daha eklendi. Son değişme bu şekilde oldu.⁶⁸

Sumerlilerin icat edip geliştirdikleri yazı bu değişim ve dönüşümle başlangıçtaki konumundan fazla değişikliğe uğradı. Her türlü fikri ve düşünceyi yazabilecek hale dönüştürüldü. Bu gelişmeler yazılı geleneğin ve arşivlerin oluşmasına da zemin hazırladı. Her şeyden önce kil malzemenin bol olması çok kullanımını sağladı. Aynı şekilde kalem olarak kamışın kullanılması da yazının gelişiminde etkili oldu. Bütün bu zorlayıcı şartlar Sumerlilerin değişik belgeler bırakmalarına neden oldu. Yazı malzemesi olarak kil ve yazıcı olarak kamışın kullanımı, işaretlerin bu malzemeye göre belirlenmesi, her soyut düşüncenin anlatılabilme durumu yazının her konuyu ifade edebilecek hale gelmesinde etkili oldu.

Sumer yazı sisteminin geliştirilmesi ve her sözün yazıya geçirilebilmesini sağladı. Bunun sonucunda yazılı belgelerin sayısı da oldukça arttı. Arkeolojik kazılar sonucunda Sumerlilere ait binlerce belge ortaya çıkarıldı. Şüphesiz bu belgeler arasında çoğunun ekonomi ve yönetimle ilgili olduğu belirlendi. Bunların dışında çok sayıda Sumer kültürüne ışık tutan edebi metin ortaya çıkarıldı. Bu edebi metinler Sumer tabletleri üzerine yazılmışlardır. Sumer yazılı belgeleri üzerinde sıkışık yazılmış yüzlerce dizelik metinlerin yer aldığı oniki sütunluk büyük tabletlerden, birkaç kırık dizeden başka bir şey içermeyen küçücük parçalara kadar çok çeşitli boyutlardadır. Bu tabletlere ve parçalara yazılmış yüzlerce metin uzunluk olarak, elli dizeden az ilahilerden, binlerce dizeye yakın mitlere kadar değişiklik göstermektedir. Bu belgeler Akadlılar, Asurlular ve

⁶⁷ Chiera, a.g.e., s. 35- 36.

⁶⁸ Chiera, a.g.e., s. 36- 38.

Babilliler tarafından da bütünüyle benimsenmiştir. Hurriler, Hititler ve Kenanlılar bu edebi metinlerin bazılarını kendi dillerine çevirdiler ve büyük ölçüde taklit ettiler.⁶⁹

Sumer edebi eserleri, mitlerle ve kahramanlık hikayeleriyle, ilahiler, ağıtlar ve tarihi belgelerle, uzun ve kısa denemelerle, davranış kuralları ve atasözleriyle sınırlıdır. Sumerliler bu edebi eserlerini yazıya geçirmeye büyük ihtimalle ilk M.Ö. 2500 civarında başlamıştır. Şimdiye kadar ele geçen en eski edebi metin M.Ö. 2400'e tarihlenmektedir⁷⁰. Bundan sonra çok sayıda metin oluşturulduğu görülmektedir. Bütün bunlar Sumerlilerin yazı sistemlerini geliştirmeleri ve kültürel bakımdan zenginliklerinin bir sonucu olarak ortaya çıkmıştır.

Sumerliler yazıya kavuştuktan sonra, hatırlarındaki bütün hikayeleri, masalları, gelenekleri, yani kulak ananesinin hakim olduğu yazısız devirlerden kalan bütün hatıratı yazmaya başlamışlardı. Günümüzde dünyanın çeşitli müzelerinde korunmakta olan Sumerce belgelerin toplamı 100.000'leri bulmaktadır. Onların edebi metinlerinin çoğu kendi yaptıkları envanter metinlerinden tanınmaktadır. Nippur arşivinde bulunan bir envanter tabletinde 62 edebi eserin adı yazılıdır. Başka bir envanter tableti ise 68 eserin adını vermektedir.⁷¹

Sumer eserlerinin isimleri incelendiğinde, büyük bir çeşitlilik gösterdiği anlaşılır. Genelde edebi belgeler konularını "Ur standartı" üzerinde tasvire çalışılan iki dünyadan, yani tanrılar alemi ile yeryüzündeki insanların maddi dünyasından alırlar. Fakat Sumerlilerin zengin muhayelesi bunlara öylesine bir fantezi katar ki, bunlarla o zamanki insanların felsefi düşünceleri, dünya görüşleri, dini inançları açıklanır. Bu eserlerde genellikle insan ve onun problemleri, yaşama mücadeleleri dile getirilir.⁷²

Sonuç

Sumerliler Mezopotamya'nın yerli halkı olmayıp, buraya Orta Asya'dan gelmişlerdir. Onların gelişlerinin hangi yollardan olduğu hala tartışılmakla birlikte kendileriyle bağlantılı Subarlular, Kutlar, Elamlılar gibi kuzeyden geldikleri ön plana çıkmıştır. Kendilerine ait belgelerde Aral, Kafkas gibi kelimelerin bulunuşu da kuzeyden geldiklerine işaret sayılmaktadır.

Sumerlilerin yazıyı icat edip, geliştirmeleri insanlık tarihinde önemli bir merhale olmuştur. Bu gelişme ile birlikte yazılı devirler başlamış, Sumerliler tarafından çok sayıda belge bırakılmıştır. Belgeler sosyal, siyasi,

⁶⁹Samuel Noah Kramer, Sumerler, Kabalcı Yayıncılık, İstanbul, 2016, s. 218- 219.

⁷⁰ Kramer, a.g.e., s. 222.

⁷¹ Kinal, a.g.e., 1983, s. 186.

⁷² Kinal, a.g.e., s. 187.

iktisadi, dini, hukuki vb. açıdan büyük bir öneme sahiptir. Dolayısıyla Sumer tarih ve kültürünün anlaşılmasına imkân vermektedirler.

Sumer belgeleri onların dilleri hakkında da kayda değer bilgiler vermektedir. Yapılan araştırmalar Sumer dilinin “bitişken” veya “eklemeli” kabul edilen Ural- Altay dil ailesinden olduğunu ortaya koymuş durumdadır. Sumerce ve Türkçe kelimelerin benzerliklerinden hareketle birçok Türkçe ile Sumerce arasında benzerlik kurulmuş ve böylece her iki dil arasında akrabalığın varlığı ortaya konulmuştur.

Sumerlilerin dili, anavatanı, bırakmış oldukları maddi kültür unsurları vb. Sumerliler ve Türkler arasında bir bağ kurmaya imkân vermiştir. Sumer heykellerinin kafa yapısı, ay yüz badem göz tabir edilen yüz hatları ve mezarlardan çıkarılmış olan brekisefal (yuvarlak) kafatasları da bu çerçevede değerlendirilebilir. Şüphesiz genetik bilimi verilerinin daha sağlıklı sonuçlar verebileceği dikkate alınmalıdır.

Bütün belirttiklerimizden hareketle Mezopotamya'nın güneyinde yüksek bir uygarlık seviyesine ulaşmış olan Sumerliler yalnız kendileri yüksek kültürü oluşturup, yaşatmakla kalmamış, insanlığa bir miras olarak bırakmıştır. Onların tarih, edebiyat, felsefe, din, eğitim, tıp, sanat vb. alanlarda oluşturdukları kültür kendilerinden sonraki kavimlere miras olarak geçmiştir. Tek başına yazı bile düşünüldüğünde, yazı insanların karanlıktan aydınlığa çıkmalarına, uyanmalarına ve bu sayede büyük hamleler yapmalarına temel oluşturmuştur. Uzun insanlık tarihi düşünüldüğünde, yazının icadından günümüze kısa sayılabilecek bir zaman diliminde Sumerlilerin icat edip geliştirdiği yazı sayesinde uzay teknolojisi yakalanabilmiştir. Bütün bu sayılanları anlamak için Sumerliler ve onların oluşturduğu kültürün bilinmesi gereği vardır.

Kaynaklar

- ALPMAN, A, “Hurriler”, DTCF. Tarih Araştırmaları Dergisi, XIV, s. 283-313. 1993.
- BALKAN, K, “Kas Tarihinin Ana Hatları”, Belleten, XII/48, s. 723- 757. 1948.
- BALKAN, K, “Urartuların Kökeni ve Dilleri”, Belleten, XLVIII/191- 192, s. 513- 521. 1984.
- BALKAN, K, “Eski Önasya’da Kut (Veya Gut) Halkının Dili ile Eski Türkçe Arasındaki Benzerlik”, Erdem, VI/16, s. 1- 64. 1990.
- BELLİ, O, “Urartular”, Anadolu Uygarlıkları, Görsel Anadolu Tarihi Ansiklopedisi, 1. Cilt, Görsel Yayınlar Ansiklopedik Neşriyat ve Sanayi A. Ş., İstanbul, s. 139- 208. 1982.
- BİLGİÇ, E, “Atatürk, Fakültemiz ve Kürsümüz, Sumerlilerin Tarih, Kültür ve Medeniyetleri”, Dil ve Tarih- Coğrafya Fakültesi Atatürk’ün 100. Doğum Yılına Armağan Dergisi, s. 75- 121. 1982.
- BİLGİÇ, E, The Palace of Erzurum District in the History of Urartu and a Discussion on Alleged Urartu-Armenian Relationship, Şafak Matbaacılık Basım Yayım San. Tic. Ltd. Şti., Ankara. 1993.
- CHIERA, E, Kilden Kitaplar, (çev. Ali Muzaffer Dinçol), Sıralar Matbaası, İstanbul. 1964.
- ÇEÇEN, S.- GÖKÇEK, L. G, “Sumerce’de Kültür Tarihimize Dair İzler”, Akademi Günlüğü, Toplumsal Araştırmalar Dergisi, cilt 1, sayı 1, s. 1- 7. 2005.
- ÇEÇEN, S, “Eski Çağda Türkler”, Eski Ön Asya Uygarlıklarından Günümüze Anadolu’da Türk Varlığı, Genelkurmay Askeri Tarih ve Stratejik Etüt Başkanlığı Yayınları, Ankara, s. 101- 108, 2008.
- DURMUŞ, İ, “Milattan Önceki Dönemlerde Anadolu’da Türk Varlığı”, Uluslar arası Askeri Tarih Dergisi, sayı 87, s. 1- 16, 2007.
- DURMUŞ, İ, İskitler, Akçağ Yayınları, Ankara, 2012.
- DURMUŞ, İ, “Türk Kültür Çevresinde Kültür Adlandırmaları”, Gazı Akademik Bakış, cilt 8, sayı 15, s. 269- 298, 2014.
- GÜNALTAY, M. Ş, “Türk Tarih Tezi Hakkında İntikatların Mahiyeti ve Tezin Kat’i Zaferi”, Belleten, II, s. 337- 365, 1938.
- GÜNALTAY, M. Ş, Türk Tarihinin İlk Devirlerinden Yakın Şark, Elam ve Mezopotamya, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 1987.

- GÜNALTAY, M. Ş, İran Tarihi, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 1987.
- HOMMEL, F, Die Sumero- Akkadische Sprache und Ihre Verwandtschaftsverhältnisse, Schulze, Leipzig, 1884.
- HOMMEL, F, Zwei Hundert Sumero- Türkische Wort Vergleichen, (y. y.), München, 1915.
- HOMMEL, F, Ethnologie und Geographie des Alten Orients, C. H. Beck'sche Verlagsbuchhandlung, München, 1926.
- HOMMEL, F, "Die Verwandtschaftsverhältnis der Sumerischen", Festschrift für P. W. Schmidt, Wien, s. 67- 74, 1928.
- HROZNY, Fr, Ninib und Sumer, (yayl. y.), (y.y.). 1908.
- HROZNY, B, Die Aelteste Geschichte Vorderasiens und Indiens, Melantrich, Praque, 1940.
- KINAL, F, Eski Mezopotamya Tarihi, Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Yayınları, Ankara, 1983.
- KINAL, F, Eski Anadolu Tarihi, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 1987.
- KOPPERS, W, "Etnolojiye Dayanan Cihan Tarihinin Işığı Altında İlk Türklük ve İlk İndogermenlik", Belleten, V, 17- 18, s. 439- 480, 1941.
- KOŞAY, H. Z, Elamca-Türkçe Dil Akrabalığı, Çankaya Matbaası, Ankara, 1937.
- KOŞAY, H. Z, "Türk Dili ile İlgili Prehistorik İzler", Belleten, XXXVI/141, s. 71- 72, 1972.
- KRAMER, S. N, Tarih Sumer'de Başlar, (çev. M. İlmiye Çığ), Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 1990.
- KRAMER, S. N, Sümerler, Kabalcı Yayıncılık, İstanbul, 2016.
- LANDSBERGER, B, "Sümerler" Dil ve Tarih- Coğrafya Fakültesi Dergisi, I/5, s. 89- 96, 1943.
- LANDSBERGER, B, "Mezopotamya'da Medeniyetin Doğuşu", Dil ve Tarih- Coğrafya Fakültesi Dergisi, II/3, s. 419- 429, 1943.
- NEU, E, Das Huritische: Eine Altorientalische Sprache in neuem Licht, Mainz, 1988,
- ÖGEL, B, İslamiyetten Önce Türk Kültür Tarihi, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara, 1984.
- ÖZER, Y. Z, "Son Arkeolojik Nazariyeler ve Subarlar", II. Türk Tarih Kongresi Bildirileri, İstanbul, s. 115- 125, 1943.

- SÜLEYMANOV, O, Az-Ya, Azerbaycan Devlet Neşriyatı, Bakü, 1993.
- TOGAN, A. Z. V, Umumî Türk Tarihine Giriş, I., İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları, İstanbul, 1981.
- TOSUN, M, “Sumer Dili ile Türk Dili Arasında Karşılaştırma”, Atatürk Konferansları, IV, Ankara, s.147- 168, 1973.
- TUNA, O. N, Sümer ve Türk Dillerinin Tarihi İlgisi ile Türk Dilinin Yaşı Meselesi, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara, 1990.
- TÜRKKAN, R. O, “Eski Türkler ve Menşeleri Hakkında Araştırmalar”, Yeni Türkiye, sayı 43, s. 127- 132, 2002.
- ÜNAL, A, Hititler Devrinde Anadolu, I, Arkeoloji ve Sanat Yayınları, İstanbul, 2002.
- VERNADSKY, G, A History of Russia, I., Yale University Press, New Haven, 1943.
- WILHELM, G, Grundzüge der Geschichte und Kultur der Hurriter, Darmstadt, 1982.
- YUSİFOV, Y. B,“Çivi Yazılı Kaynaklarda Eski Türklerin İzleri”, XI. Türk Tarih Kongresi Bildirileri, I, Ankara, s. 95- 112, 1994.